

MOYNAQ RAYONINIŃ EKONOMIKALIQ MUMKINSHILIKLERINEN NÁTIYJELI PAYDALANIW

Tólebaev S.S.,

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti Geografiya oqıtıw metodikası kafedrası stajyor oqıtıwshısı

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15170663>

Annotaciya. *Bul maqalada Moynaq rayonınıń social-ekonomikalıq rawajlandırıwǵa baylanıslı is-ilájlar hám olardıń nátiyjeli sheshim jolları haqqında sóz baradı.*

Gilt sózler: *Moynaq rayonınıń tariyxıy dáwirlerdegi social-ekonomikalıq jaǵdayı, Aral ekologiyalıq zonası, social-ekonomikalıq rawajlandırıw, rayonnuń ekonomikalıq múmkinshilikleri*

Moynaq rayonu aymaǵı óziniń bay tariyxına iye. Rayonnuń qalıplesiwi Aral teńizi menen tuwrıdan – tuwrı baylanıslı bolıp keledi. Aral teńizi tolıp tasıp turǵan dáwirlerde aymaqta jergilikli xalıq balıqshılıq hám sharwashılıq penen shuǵıllanadı. Balıqshılıq tarawı A.I.Butakov (1848-1849 – jıllar) hám L.S.Berg (1898-1903 hám 1906-jıllar) lerdiń Aral boyın izertlewleri tiykarında bir qansha jaqsı rawajlanadı. Sebebi, bul alımlar evropa hám arab izertlewlerine qaraǵanda aymaqtı kompleks túrde úyrenedi.

Moynaq rayonu tariyxına názer awdaratuǵın bolsaq, rayonnuń social – ekonomikalıq baǵdarlarınıń rawajlanıwınıń ámeliy kórsetkishleri uzaq jıllar dawamında ámelge asırılǵan bolsa, ayrımları qaǵaz júzinde ǵana qalǵan. 1552 – jıllar shamasında patsha Ivan Grozniy dáwirinen 1930 – jıllar aralıǵında rus balıqshılarınıń ústemligi. Bunda jergilikli xalıq rus balıqshılarınan aw quralların ijaraga alıp paydalanǵan bolıp, ózlerine tiyisli úlesi kún kóris ushın ǵana jarap turǵan [3].

1931 – jıldan soń Moynaq balıq konserva kombinatı iske túsiriliwi jergilikli xalıq tumısında aytarlıqtay ózgerislerdi payda etti. Lekin 1975 – jılǵa kelip teńiz suwınıń tartılıwı kombinattıń awhalın awırlastıradı. 1980-1985-jıllar aralıǵında Aral teńizi suwlarınıń sezilerli dárejede kemeyiwi, al 1990-2001 jıllar aralıǵında keskin suwsızlıq sebepli jergilikli xalıqtıń mexikalıq háreketi arta basladı (1960-jılları 33 milletke jaqın xalıq jasaǵan, 1960-1990 jılları 15 mın adamǵa qısqarǵan) [2] . Bul dáwirlerden soń Moynaq rayonnuń social–ekonomikalıq jaǵdayı tómenlep ekologiyalıq awır shárayatta qaldı. Aral apatshılıǵın saplastırıwǵa baǵdarlangan is – ilájlar bolsa, aymaq turmıs – shárayatın kewildegidey ózgerge almadı. Usınday, derlik insanlar itibarınan shette qalıp atırǵan Moynaq rayonın kompleks túrde rawajlanıwına Prezidentimiz Sh.Mirziyoev basshılıq etpekte.

Rayondı kompleks túrde rawajlandırıw ushın baǵdarlamalar islep shıǵıldı. Nátiyjede rayonǵa ishımlık suwı tartılıdı. Balıqshılıq kombinatı, Moynaq aeroporti qayta rekonstruksiyanıp, qalada zamanagóy obyektler boy tikledi. Rayonnuń social – ekonomikalıq shárayatın rawajlandırıwǵa qaratilǵan baǵdarlamalar tiykarında isbilermenlerdi qollap – quwatlaw haqqında prezidentimizdiń pármanı menen 2031-jıl 1-yanvarǵa shekem Qaraqalpaqstan Respublikasınıń Moynaq rayonındaǵı jergilikli

“O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUDUDLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING GEOGRAFIK ASOSLARI”

Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi

sanaat, awıl xojalığı hám xızmetler tarawlarındagı isbilermenlik subektleri ushın payda salığı, aylanıstan alınatuğın salıq, sociallıq salıq, fizikalıq shaxslardan alınatuğın usı salıqlar boyınsha esaplangan summadan 1% muğdarında belgilew názerde tutılğanlıgı isbilermenlik tarawınıń rawajlanıwına imkániyat jaratadı. Sol tiykarda rayonda isbilermenlik tarawı rawajlanbaqta. [1]

Rayondı elede jedel rawajlandırıw barısında awıl hám mákán puqaralar jıyınlarınıń qánigelesiwi hám rawajlanıw drayverleri islep shıǵılǵan.

Moynaq MPJ - xızmet kórsetiw

Aral MPJ - xızmet kórsetiw

Jayhun MPJ - xızmet kórsetiw

Talıózek MPJ - xızmet kórsetiw

Doshlıq MPJ - islep shıǵarıw hám turizm

Tikózek APJ - diyxanshılıq hám sharwashılıq

Úshsay APJ - islep shıǵarıw

Bozataw APJ - qurılıs materialları sanaatı

Mádeli APJ – sharwashılıq

Hákim ata APJ - sharwashılıq

Qızıljar APJ - sharwashılıq

Qazaqdárya APJ – balıqshılıq.

Usı tiykarda rayonnıń ekonomikalıq baǵdarlarınıń rawajlanıwı kózde tutılǵan.

Juwmaq retinde Moynaq rayonınıń ekonomikalıq múmkinshiliklerine tómendegishe analiz bersek boladı.

SWOT-analizi

STRENGTH (Kúshli tárepi)	WICKNESS (Kúshsiz tárepi)
- Rayon aymaǵında 50 mın gektar qamis shiyki ónimi bazasın esapqa alganda qurılıs materialları sanaatın rawajlandırıw.	- Rayonda gósh, sút hám miywe-palız ónimlerin qayta islew kárxanaları joq ekenligi;
- Balıq jetistiretuğın suw háwiz maydanı 66, 1 mın.ga bolıp, suw háwizlerde jılına 5,0 - 5,3 mın. tonna balıq jetistireledi.	- Rayonda aymaǵında xalıq aralıq temir jol tarmaǵı hám stanciyası joq ekenligi;
- Rayonda eksport kóleminin tiykarǵı bólegin artemiya cistası quraydı.	
- Rayon aymaǵında sapalı gaz hám gaz kondensatları kánleri bar ekenligi.	
- Jolawshı tasıwshı Moynaq aeroporti bar ekenligi	
OPPORTUNITY (Múminshilik)	THREATS (Qáwip)
- Rayon aymaǵında sharwashılıq tarawın rawajlandırıw ushın jetkilikli dárejedege jaylaw maydanlarınıń bar ekenligi.	- Sanaat kárxanalarınıń shiyki ónim bazasın basqa aymaqlardan alıp keliwi
- Moynaq rayonında isbilmenler ushın salıq jeńillikleriniń bar ekenligi.	- Respublika paytaxtı Nókis qalasınıń uzaqlığı sebepli alıp kelinetuğın tovarlardıń transport qárejetleri kópligi.
- Jasalma háwizlerdi payda etip, balıqshılıqtı rawajlandırıw múmkinshiligi bar.	- Ekologiyalıq zonada jaylasqanlıǵı.

Paydalanilgan ádebiyatlar:

1. Ózbekstan Respublikasi Prezidentiniń 2017-jil 28-fevralda «Qaraqalpaqstan Respublikasiniń Moynaq rayonın 2017-2018-jillarda sociallıq-ekonomikalıq rawajlandırıw hám xalıqtıń bántligin támiyinlewge baylanıslı qosımsha ilajlar haqqında» ǵı qabil etilgen qararı.
2. Ж. Уббиниязов. «Түслик Аралда балық аўлаўшылық хэм балық санаатын раўажландырыўдың гейпара мәселелери». Нөкис. 1961 ж.
3. Рафиков А. Орол тақдири. Т.: Фан, 1990. – 120 б. 3. Ходжаева Г.А., Орынбаев Н. Мойнақ районының социал-экономикалық жағдайы // Биология, география, экология хэм топырақтаныў тараўларының актуал мәселелери. Илимий семинар топلامы. – Нөкис, 2017. – Б. 73-75.
4. Turdimambetov, I., Joldasov, A., Iskenderov, A., & Uzaqbaev, Q. (2022). Qaraqalpaqstanm ekonomikalıq ham sociallıq geografıyasi.
5. Uzakbaev K. K., Qurbaniyazov Q. A., Xidirbaeva N. A. GEOGRAPHICAL LOCATION OF OIL-GAS RESOURCES THE REPUBLIC KARAKALPAKSTAN AND THEIR USE IN INDUSTRY //Экономика и социум. – 2023. – №. 3-2 (106). – С. 325-328.
6. Uzakbaev K. K., Uzbekistan K., Nukus Baltabaev O. O. GEOGRAPHICAL BACKGROUND OF ARAL GEO-ECOLOGICAL DISASTER //Доктор экономических наук, профессор ЮВ Федорова Доктор философии педагогических наук (PhD), доцент, Мухаммадиев КБ Доктор социологических наук, доцент ТВ Смирнова. – 2023. – С. 3.
7. Узакбаев К. К. АҲОЛИГА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАЛАРИ ГЕОГРАФИЯСИДА ЯРАТИЛГАН НАЗАРИЯЛАР ТАҲЛИЛИ //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 17. – С. 919-929.
8. Узакбаев К. К. АҲОЛИГА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАЛАРИНИ ҲУДУДИЙ ТАШКИЛЛАШТИРИШ //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 14. – С. 233-240.
9. Узакбаев К. К. ҚИШЛОҚ ЖОЙЛАРДА АҲОЛИГА ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАЛАРИНИ ҲУДУДИЙ ТАШКИЛ ЭТИШ //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 17. – С. 845-857.
10. Утепова Г. Б., Узакбаев К. К. РОСТ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАРАКАЛПАКСТАН И ЕГО ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ //Экономика и социум. – 2021. – №. 10 (89). – С. 1121-1130.
11. Раджапов М.Я., Ешпанова Г., Матмуратов Е.Р. Локальные геоэкологические проблемы и их последствия. – Международный научно-практический журнал «Экономика и социум». 03(118) 2024.
12. Eshimbetov U. et al. Territorial composition of agriculture in the Aral Sea Region of Uzbekistan //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2024. – Т. 510. – С. 01040.
13. Ешимбетов У., Наурузбаева Г., Дальжанов К. Методические вопросы анализа и прогнозирования индустриального развития региона с учетом рационального использования минеральных ресурсов //Экономика и социум. – 2020. – №. 12 (79). – С. 532-540.
14. Ешимбетов У. Х. Формирование точек производственного роста на базе минерально-сырьевых ресурсов как совершенствование территориальной организации промышленности региона (на примере Республики Каракалпакстан) //Экономика и предпринимательство. – 2017. – №. 11. – С. 232-237.
15. Раджапов М. Я., Умаров Е. К., Искендеров А. Б. Қорақалпоғистон худудининг географик ўрганилиш тарихи //Ўзбекистон география жамияти ахбороти. – Т. 22. – С. 74-76.
16. Radjarov M. et al. Qoraqalpogiston hududining tabiati va tabiiy boyliklarining geografik organilish tarixi //in Library. – 2021. – Т. 21. – №. 4. – С. 56-57.

“O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUDUDLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING GEOGRAFIK ASOSLARI”

Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi

17. Искендеров А. Б., Абдираманов Б. С. У. ЖАНУБИЙ ОРОЛБЎЙИДАГИ ТАБИЙ ГАЗ КОНЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ МАСАЛАЛАРИ //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 10. – С. 335-339.
18. Вахобов Х. В. Вахобов Улугбек Хурбоевич, Искендеров Алишер Базарбаевич. Типизация горнодобывающих и горно-перерабатывающих сооружений по степени их влияния на окружающую среду //Табиий географиянинг регионал муаммолари Илмий конференция материаллари тўплами. – 2002. – С. 103-105.
19. Умаров, Е. К., Искендеров, А. Б., Раджапов, М. Я., & Айтуганова, А. К. Қорақалпоғистон Республикаси халқ хўжалигини ҳудудий такомиллаштириш муаммолари. *Ўзбекистон География жамияти ахбороти*, 22, 57-59.
20. Искендеров А. Б., Абдираманов Б. С. У. ЖАНУБИЙ ОРОЛБЎЙИДАГИ ТАБИЙ ГАЗ КОНЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ МАСАЛАЛАРИ //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2022. – Т. 2. – №. 10. – С. 335-339.
21. Iskenderov A. V. GEOGRAPHICAL LOCATION OF CONSTRUCTION RAW MATERIAL RESOURCES IN THE REPUBLIC OF KARAKALPAKSTAN //Экономика и социум. – 2023. – №. 10 (113)-2. – С. 150-153.
22. Iskenderov A. V. THE CURRENT STATE OF USE OF NATURAL GAS FIELDS IN THE ISLET REGION OF THE REPUBLIC OF KARAKALPAKSTAN //Экономика и социум. – 2023. – №. 11 (114)-2. – С. 139-142.
23. Искендеров А. Б., Раджапов М. Я., Жолдасов А. К. Қорақалпоғистон Республикасини географик районлаштиришда табиий ресурсларнинг аҳамияти //Табиий ва иқтисодий географик районлаштиришнинг долзарб муаммолари. Илмий-амалий конференция материаллари.-Т.: УзМУ. – 2004. – С. 85-87.
24. Вахобов Х., Искендеров А. Б., Саидкаримова З. С. Научно-методические основы изучения основных тенденций изменения литогенной основы ландшафтов в горнопромышленных районах //Ўзбекистон География жамияти ахбороти. – Т. 23. – С. 14-15.